

РАЗВОЈ ЋУРЧИЈСКОГ ЗАНАТА У ОКВИРУ ЦЕХОВСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У НОВОМ САДУ

Без обзира на чињеницу да постоје трагови античких насеља на подручју данашњег Новог Сада и у његовој околини,¹ повеља Беле IV из 1237. године јесте први писани документ који потврђује егзистирање насеља на том подручју у средњем веку.² Изградњом цистерцитске опатије, која је осим световне, обављала и функцију војног утврђења, које је обезбеђивало пролаз преко Фрушке Горе, сва околна сеоска насеља губе на значају. Првобитни манастир убрзо прераста у право војно утврђење, око кога је подигнут низ сеоских насеља са задатком опскрбе његове војне посаде животним намирницама.³ Значај овог утврђења расте упоредо са порастом опасности од продора Турака, тако да оно постаје централна одбрамбена тачка јужне угарске границе. Турци су петроварадинско утврђење освојили и опустошили у 16. веку, а затим у њему основали сопствену војну постају. Након протеривања Турака 1687. године петроварадинска тврђава је поново у рукама Аустрије. Одмах преко пута њега, на супротној обали Дунава, ниче ново насеље под називом Петроварадински Шанац, настањено превасходно српским граничарима пристиглим из Србије. То насеље за кратко време остварује пораст броја становника, тако да је убрзо подигнуто са ранга војне поште у оберкапетанију. Дакле, за веома кратко време оно је од војног логора испресецаног бројним шанчевима и рововима, прокопаним за потребе одбране петроварадинске тврђаве, израсло најпре у важно трговачко место, да би почетком 18. века постало центар најважније општине у бодрошкој жупанији.⁴

Одлуком аустријске царице Марије Терезије, Петроварадински Шанац постаје слободна краљевска варош.⁵ Већина историчара сматра да је проглашење Новог Сада у слободну краљевску варош израз захвалности Марије Терезије његовом становништву због лојалног држања и пружања помоћи Аустрији током рата вођеног против Француске, Баварске и Прусције. Међутим има и оних који су склонили да праве разлоге те одлуке траже у потребама Хабзбуршке монархије за

формирањем значајног трговачког, занатског и пијачног центра у јужном угарском пограничном појасу, према Отоманској империји.⁶

Повољан географски положај и низ историјских, културних и социо-економских околности погодвали су формирању и развоју цеховске⁷ организације на целокупној територији данашње Војводине. У њој су, као што је то био случај и са другим жупанијама бивше јужне Угарске, успостављане еснафске организације још од 13. века, а њихов број се увећавао упоредо са развитком појединих насеља и њиховим промовисањем у слободне вароши.⁸

Након освајања знатног дела Угарске током 16. века, Турци нису укидали цехове стога што су и сами поседовали развијену цеховску организацију, базирану на еснафима и руфетима, широм великих градских центара. О развијености цеховске организације на територији данашње Војводине, сведочи податак да је према попису из 1669. године, дакле непосредно након протеривања Турака, у 47 насеља широм Бачке регистровано и пописано 298 занатлијских радионица. То значи да се у сваком месту, у просеку налазило по шест радионица.⁹

У време турске управе, сваки занат је имао особито устројство и занатске коморе.¹⁰ На челу сваког еснафа налазио се старешина, а у ћурчијском еснафу он се звао ћурчибаша,¹¹ а еснафско уређење потврђивало се посебним писмом пећког патријарха. Тај обичај задржао се и након протеривања Турака, о чему сведочи неколико еснафских писама патријарха Арсенија III Чарнојевића.¹²

Након протеривања Турака из Бачке, крајем 17. и почетком 18. века, поновно је успостављен угарски цеховски систем. Највише цеховске привилегије издаване су од стране највиших државних власти, а уколико оне нису биле у могућности да их потврде, у њихово име то су чинили магистрати.

О процвату занатства и цеховске организације на подручју данашњег Новог Сада, непосредно након ослобађања од Турака, сведочи податак

да је 1770. године било седам, а 1778. године чак четрнаест еснафа.¹³ О организацији и унутрашњем животу еснафа на том простору, у то време, постоји више података него што је то био случај у време турске управе. Бројна и стриктна еснафска правила, веома прецизно су регулисала:

– међусобне односе мајстора, калфи и шегрта, њихове радне дужности, права и обавезе;

– свеукупан друштвени и религијски живот чланова еснафа, укључујући и чланове њихових породица и

– начин производње и продаје, при чему се највећи број регулатива односио на санкционисње нелегалних мајстора, тзв. импилира или фушера (лица која су обављала занатску активност без мајсторског писма, издатог од стране државне/локалне власти);

– регулисање помоћи чланству и њиховим породицама у случају било какве невоље.

У циљу што успешнијег устројавања еснафа и спречавања евентуалних облика манипулације везане за њихову делатност, 1730. године је основан Цеховски комесеријат. Тиме магистрати и Намесничко веће постају виша власт у односу на занатске организације. Наредба Намесничког већа од 16. 03. 1761. године, сматра се првом правом акцијом регулисања еснафских статуса.¹⁴

Конфесионалне везе су, током 18. века, биле знатно јаче од националних, па чак и од економских, те су се стога занатлије удруживале према верској припадности и цркви у којој држе барјак, а не према томе какву материју прерађују.¹⁵

Цехови су оснивани међусобним удруживањем извесног броја сродних занатских коорпорација (најчешће три до четири). Њихове повластице у области производње и трговине потврђивало је привилегијално писмо, својеручно потписано од стране самог владара. Њиме је у исти мах одређивано устројство цеха, који је био дужан да сачини свој статут и да га пошаље Краљевском угарском намесништву, чији је специјализовани одсек сачињавао диплому у коју га је уносио. Потом је, на тај начин припремљен нацрт дипломе носио на разматрање, и тек када би оно имало позитиван исход, диплома је била однета аустријском цару на потписивање.¹⁶

Постојали су национално и верски чисти цехови, али су у исти мах егзистирали и мешовити цехови. Цехови обућара, шеширџија, рибара, рукавичара, ранара/видара, бербера, месара, неимара,

зидара, дунђера, столара и бравара сматрани су немачким, цехови кројача мађарским, а кабанчари, кујунџије, опанчари, ужари, папуџије, казанџије и ћурџије српским цеховима. Записнике су водили на свом писму, у складу са националном и језичком припадношћу.¹⁷

Унутрашњи живот и организација цехова у Војводини представљали су разгранат сегмент друштвене структуре аустријске царевине, а уређење оних цехова који су егзистирали у оквиру Војне границе, спадало је у надлежност Дворског ратног савета.¹⁸ Сваки цех имао је сопствене органе управе. Њихови чланови бирани су на годишњој скупштини (сабору), која је обично одржавана на дан славе дотичног цеха (патроцехални дан) или о Новој години. Поред тога, у изузетним приликама, одржаване су и кварталне скупштине, које су, уз посебну доплату таксе у цеховску касу, могле бити сазиване од стране мајстора једном седмично или једном месечно, у циљу решавања текућих проблема.

Управа цеха бирана је на редовној годишњој седници, а мандат је био ограничен на временски период од годину дана. Том приликом бирани су и старешина цеха и његов заменик *acamester*, који у извесним цеховима чува кључеве цеховске касе, док се у неким случајевима трећи примерак кључа налазио код комесара цеха. У извесним цеховима постојала је и скупштина калфи, чији задатак се односио на побољшање њиховог статуса унутар еснафа.¹⁹

Чланство у цеху отпочињало је од момента ступања на занат, а родитељи или старатељи кандидата били су његови јемци, што се потврђивало посебним уговором, склапаним између њих и мајстора, код кога се ступа на занат.²⁰ Калфа (мајсторски момак или мајсторски слободни момак) био је у обавези да најпре проведе три, а потом и више година по занатским средиштима, ради усавршавања сопствене занатске вештине, боравећи за то време у специјализованим цеховским боравиштима, познатијим под називом „бећарске одаје“ или „бећарске собе“. Круну његовог усавршавања представљало је стицање мајсторског звања, које се добијало након подношења на увид неопходне документације надлежној цеховској скупштини, која је потврђивала завршетак калфовања и шегртовања кандидата. Након успешно положеног мајсторског испита, који се састојао у изради одређеног занатског

производа, тзв. ремека, чији је квалитет оцењивао мајстор–надзорник, мајсторски кандидат је од магистрата тражио писмену потврду грађанског права, тј. пургерство. По добијању мајсторског звања, промовисани мајстор био је у обавези да приреди богату гозбу, за остале чланове цеха. О снази цеховске организације сведочи чињеница да су функционисали мајсторски судови, у чијој надлежности се налазио читав низ питања из домена цеховске организације.

Прве занатске организације на подручју данашњег Новог Сада, појавиле су се још у 13. веку. Прилив становништва у Бачку условио је процват заната, добрим делом захваљујући чињеници да је српско становништво из своје матице донело, већ прилично развијену, занатску праксу, што је случај и са бројним немачким колонистима који се организовано насељавају у Војводини од 18. века.

У тек оформљеном Петроварадинском Шанцу, према попису из 1699. године било је 13 заната, међу којима су били најразвијенији они који су имали везе са грађевинарством, кућном радиношћу и израдом одеће и обуће.²¹ Општем развоју заната на поменутом простору, посебно је допринео поновни пад Београда под турску управу 1738. године, када је велики број занатлија и трговаца потражио уточиште у Петроварадинском шанцу.²² Међу бројним занатлијама које су том приликом пристигле у Петроварадински шанец, налазио се изванредан број ћурчија. Нова средина била је веома подесна за развој ћурчијског заната, јер је у њој постојала велика потреба за њиховим производима, пре свега за кожусима и пршњацима, које је у подједнакој мери носило градско, али и сеоско становништво, насељено у околним селима.

Према попису занатлија Петроварадинског шанца из 1720. године, помињу се двојица ћурчија.²³ На основу података из 1793. године, јасно се уочава да се овим занатом бавило 56 мајстора, 49 калфи и 71 шегрт, што недвосмислено упућује на закључак да су међу занатлијама обухваћеним пописом, ћурчије најбројније. Списак њихових имена потврђује да је овај занат био распрострањен углавном међу Србима.²⁴ Новосадске ћурчије су 1756. године поднеле молбу за стицање цеховских привилегија, о чему сведочи пројекат артикуле Намесничког већа из исте године. Цеховска привилегија им је одобрена тек 1759. године. У наредном периоду њихов број је непрекидно растао,

тако да је 1762. године било 29 ћурчија (од укупно 173 регистрованих занатлија). Они су у том тренутку представљали, по бројности чланова, други занат у граду. Већ 1770. године њихов број је нарастао на 74.²⁵ Ћурчијски занат остао је један од најразвијенијих у овом граду, све до краја 19. и почетка 20. века, када га је у потпуности потиснуо процес индустријализације.

Што се тиче алата и помагала за израду ћурчијских производа, те саме технологије припреме и обраде коже, они нису претрпели битније измене све до 20. века. Наиме, новосадске ћурчије су, као што је то био случај и са њиховим колегама у осталим војвођанским урбаним срединама, поседовале једну просторију која је служила за штављење коже, док се друга просторија обично користила као радионица у којој су израђивани одевни предмети. Саставни део њеног инвентара чинила је тезга, тзв. фрепанк, односно мањи сто за којим су седели мајстори и калфе, док су шили одећу. У шупама се чувао алат за прераду и припрему коже, а сваки мајстор имао је дућан у коме је продавао своје производе. Веома често су радионице за израду биле у склопу дућана.²⁶

С обзиром на то да ли служи за сировине или израду готових производа ћурчијски алат се може поделити у две групе:

- а) алат за обраду сирове коже и
- б) алат за израду ћурчијских производа.

а) Алат за обраду сирове коже чине:

Сеија је служила за штављење коже. Она је представљала буре великих димензија, које је имало шири горњи отвор и сужено дно. Израђивали су га бачвари по наруџбама издатим од стране самих ћурчија;

Калавар је служио за одстрањивање остатака меса са коже, тј. за њено „лешење“. Реч је о дрвеној справи, за коју је причвршћена гвоздена коса, а израђивали су је тесари и ковачи;

Скаф (скафа) је такође служила за чишћење коже. Састоји се из два дела, и то: дрвеног држача, који праве тесари и гвозденог, који кују ковачи или је добављан од Цигана;

Крца је такође служила за чишћење коже од меса. Она се састоји од дрвеног дела, који праве тесари, најчешће обавијеног крзном и гвозденог, који су израђивали ковачи;

Менгеле је служило за истезање коже, али и за стругање остатака меса са ње. Такође представља ковачки производ;

Кука се употребљавала за истезање сирових кожа, а правили су је ковачи;

Тарак се користио за чешљање вуне на кожи, а правили су га ковачи, или се набављао од Цигана.

б) Алат за израду ћурчијских производа чине:

Риф се користио за обележавање правца при кројењу коже. Израђиван је од дрвета, састојао се из три дела и поседовао је децималну поделу. То је заправо био троделни метар. Израђивали су га тесари или саме ћурчије;

Санџимештар се користио за мерење приликом кројења. Углавном је био фабричке израде;

Нож се користио за кројење коже. Мањи ножеви су коришћени за израду украса. Израђивали су их ножари или су фабричке производње;

Маказе су употребљаване за „штуцовање“, односно скраћивање готових одевних предмета, а израђивали су их ковачи или су биле произведене у фабрикама;

Цангле су заправо клешта која су коришћена за вађење ексера из калупа за шубаре, али и приликом разапињања кожа. Израђиване су од гвожђа, а производили су их занатлије или су биле фабрички производи;

Шило је углавном служило за спајање кожа, али и за израду петљи и дугмади. Израђивана су од гвожђа, а производили су их занатлије или су биле фабрички производи;

Канчалук служи за одлагање сантиметара, конца и вунице при раду, а израђивале су га саме ћурчије;

Најрстџак је имао заштитну функцију, приликом израде ћурчијских производа, јер је он штитио прсте занатлија од евентуалних повреда, приликом рада. Начињен је од метала и отворен са оба краја;

Чийкиши је служио за исецање ивице *ире* у облику чипке, а правио се од метала;

Пробојац је била справа којом су избијани кружићи на ири, приликом њеног шарања/украшавања;

Тезга (тофла) служи за постављање кожа приликом кројења. Направљена је од дрвета, дужине 180 цм, висина 90 и ширина 95 цм;

Панкл (фреппанкл) је био мањи сто на коме је одлаган ситнији алат током процеса израде

одевних предмета. Обично је био дуг један метар, широк 60 цм, са малом ивицом повијеном на горе, чија је висина била око 2 цм. За оваквим столом, у исто време су могле радити до четири особе. Израђивали су га превасходно тесари;

Сандук је служио за складиштење и пренос готових производа. Величином и наменом разликовале су се две врсте сандука: сандуци за крупније (опаклије, дуцине и кожухе) и сандуци за ситније одевне предмете (грудњаке, капе и шубаре). Обе врсте прављене су од дрвета, металним шинама окованих ивица.

Верџа је представљала кецељу од плавог платна, коју је обавезно, приликом рада, носио сваки мајстор;

Игле (ћурчинке) биле су незаменљиве алатке у овом занату. Постојао је већи број различитих игала, нумерички различито означених, које су се међусобно разликовале по величини и намени. Игле број један и пет су коришћене за састављање великих овчијих кожа, помоћу куделног конца. Игла број два служила је за „ћатисање“ тањим куделним концем, односно у оној фази рада, у којој је одевни предмет шивен са вунене стране, а између кожа се постављало парче лојане коже, тј. укладице. Игла број три је коришћена за украшавање грудњака, док је игла број четири коришћена за израду поткрпа.²⁷

Све до краја 19. и почетка 20. века, ћурчијски производи израђивани су ручно. Прве индустријски израђене шиваће машине, „кашинери“ ћурчије почињу користити за израду својих производа, одмах по њиховом појављивању на тржишту. Сировине за своје производе су набављали од локалних месара или су их, када су у питању веће количине, набављали увозом из Србије и Босне. Разнобојну кожу, тј. викследер, те иру и первајз, као и материјал за украшавање кожуха (вуницу, свилу и огледалца) куповали су не само у локалним трговинама у Новом Саду, већ су до њих долазили лично куповином или путем наруџбина из Пеште, Лајпцига, Београда и Шида.²⁸

Процес прераде кожа отпочињао је њеним потапањем у воду, при чему се водило рачуна да оне остану масне након тог првог прања. Наиме, скидала се само нечистоћа са вуне, а након 48 часова, колико је трајало њихово потапање, вршено је чишћење кожа од остатака меса. Затим се кувала нарочита смеша од стипсе којом су коже премазиване три пута дневно, након чега су се

шириле и сушиле.²⁹ Затим се вуна чистила и рашчишћавала ретким чешагијама. Када су коже биле осушене, поново су се потапале, а након тога развлачиле у ширину. Потом су се, најчешће на таванима, пребацивале преко затегнутих канапа, да би се теглиле помоћу кука. Коже добијене оваквим начином прераде имају већу тежину, а да би била добро обрађена мора бити мека.

Процес „штављења“ коже је варирао. Кожа се „лешила“ косом, или скафом/калваром. Након тога, очишћене коже су стављане у сепију испуњену чистом водом, тако што су умотаване да вуна дође споља и слагане једна на другу. Потом се правио „чин“ тако што се на једну кожу стављала добро осољена мешавина 250 грама пројног брашна и мекиња. У тој смеси, образованој од воде и чина коже су остављане да одлеже и по две седмице, а читаво време су морале бити окретане два пута дневно. Потом су коже вађене и остављане да се добро оcede, да би се након тога простирале по земљи, тако да им је вуна била окренута према њој. Након сушења, коже су се истезале, односно „пердашиле“.

Поред овога, било је готово једнако распрострањено и „штављење“ коже у биљном „штаву“. Он се готовио тако што је 100 кожа стављано у 300 до 400 литара воде, а затим се у њу додавала количина од 10 до 20 кг соли и око 75 кг мешавине мекиња пројног и обичног брашна. Половину ове мешавине морали су чинити пројно брашно и мекиње. У овако припремљеном раствору коже су стајале од 12 до 15 дана, током којих су све време морале бити окретане.³⁰

Пошто је завршена припрема кожа, приступало се њиховом фарбању. За то су се користиле биљне боје, добијене од осушених плодова дудове, орахове, јабукове или брестове печурке. Оне су мрвљене у дрвеној ступи, а потом се добијени прах кувао. Дужина кувања одређивала је нијансу жељене боје. Уколико је временски период кувања праха био краћи, боја је била светлија, и обратно, уколико је био дужи, боја је била тамнија. Овако добијена обојена течност се, након кувања, најпре кратко охладила, а затим процедила. Затим се, уз помоћ крпа, наносила на кожу, која је претходно причвршћена за тезгу. Да би добили зелено обојену кожу, тзв. тиршу, мајстори су је премазивали месинганом струготином.

Развој хемијске индустрије у потпуности је довео до губљења традиционалних начина бојења

коже, јер се оне у свим приликама фарбају индустријским бојама. Након бојења, кожа се „извлачила“ по дужини, да би се поравнале неравнине. Затим се постављала у менгеле, а потом пеглала. Овим чином је окончан поступак прераде коже, тако да је она спремна за кројење.

Пре израде кожних одевних предмета припремао се материјал за њихово декорисање. Украшеност одевних предмета зависила је од друштвеног статуса, пола и узраста, њихових наручилаца, па су у складу са тим прављени шаролики декори, израђивани бројним техникама и од различитих материјала. Најчешће украсе на ћурчијским производима, чинили су:

Ира је употребљавана за украшавање ивица кожних производа и шавова за појачавање на кожусима, а од ње су израђивани следећи украси за њих: потпазице (представљају украс који спаја предњи и задњи део кожуха, испод пазуха), горњи и доњи веленжири (служили су за украшавање кожних одевних предмета по ивицама) и јабучица (употребљавала се за украшавање централних делова наведених одевних предмета);

Трише се употребљавало за украшавање кожуха, кожних панталона, тј. чакшира и опаклија. Прављено је од једноструке или двоструке уплетене узане ире;

Гомбе су красиле све кожне одевне предмете на закопчавање, а такође су биле израђиване од ире;

Кићанке су се користиле за украшавање кожуха, опаклија и дучина. Прављене су од разнобојних кожа за украшавање, тј. од викследера;

Перваз се употребљавао за украшавање ивице и оковратника на кожусима и прслуцима, а правио се од црне јагњеће коже са крзном.

Кожни одевни предмети израђени од стране ћурчија су својим власницима у исто време пружали веома погодну заштиту од неповољних климатских услова и представљали подесну одећу за обављање најразличитијих радних активности. Поред тога, они су често обављали улогу статусне и етничке динстинкције. Стога су веома богато и разноврсно украшавани.

Најзначајнији ћурчијски производи су:

Кожух (кожун или кожув) је представљао одевни предмет израђен од јагњеће или овчије коже, са вуном на унутрашњој страни. Допирао је до испод појаса, а у неким случајевима и до

бутина. Његова посебна врста, позната под називом *ћурков*, прављена је од пет кожа (при чему је једна кожа коришћена за израду леђног дела, две за грудни део, једна за рукаве, док се једна употребљавала за израду комада, који су као укладице, убацивани испод врата и леђног дела). Он је углавном био израђиван у смеђој боји, равног кроја, дужине између 120 и 140 цм. Закопчавао се петљама. Рукави су обично били дуги око око 60 цм. Затворен је око врата и има перваз на огрлици, као и читавом дужином ивице. Дугмета су кожна, плаве или црвене боје. Такође веома важну врсту представљао је кожух са пешевима. Овај одевни предмет био је богато украшаван и наглашен у струку, јер су у пределу леђа (од струка наниже) убацивани клинови, тако да се од леђа спуштао у наборима. Овај тип је знатно више украшаван него ли *ћурков*.

Опаклија је представљала велики огртач од јагњеће коже, са неизбежном вуненом поставом. За њену израду је било неопходно употребити од шест до шеснаест кожа, понекада и више, што је зависило од величине и жеља самих наручилаца. Она је служила и као заштита од кише. Тада се облачила тако да њена густа вунена постава буде окренута споља, да би се сама кожа сачувала од превелике влаге. Испод грла се закопчавала једним кожним дугметом и једном петљом. Њен доњи део је могао бити широк и по неколико метара, а делови од којих се састављала опшивани су первазом. Оковратник је прављен од црне јагњеће коже, тако да је могао послужити и као капуљача. Дуж предњег дела opakлије, са обе стране, био је постављан црни перваз, а до њега црвена ира, причвршћена везом од разнобојне вунице. Она се налази и на њеном доњем делу. Украсе на opakлији чинили су разнобојни флорални орнаменти, извезени вуном „свиленком“. Овако украшене opakлије налазиле су се у поседу најимућнијег дела популације. Опаклија, без обзира на своју величину, није много тешка и представља најтоплији одевни предмет – огртач.

Дуцин је био врста зимског огртача, која је читавом дужином била закопчавана са предње стране уз помоћ дугмади и петља од коже. Основне динстинкције између њега и дуцина чинили су рукави и џеп са стране. Скоро подједнако је био широк у горњем и доњем делу. Сезао је до чланака. Углавном се израђивао од седам овчијих кожа. Саставни делови су спајани укладицама,

као и код осталих кожних одевних предмета. Украшаван је на сличан начин као и opakлија. Дуцин је лакши од opakлије, па се због тога чешће користио у свакодневним приликама, док се opakлија користила за рад.

Грудњак (прслук, пршњак или јелек) је прављен од јагњеће коже, без рукава, а закопчавао се са стране, преко једног рамена. Украшаван је флоралним орнаментима, израђеним вуницом и кожним апликацијама, који су највише били распоређени око врата и џепова. Ђурчије су своју вештину у правом светлу исказивале приликом израде момачких грудњака. Женски грудњаци разликовали су се од момачких по начину копчања, јер су се у односу на њих копчали по средини, читавом дужином. Осим тога, они су богатије украшавани него мушки. Прслук или пршњак је прављен од две јагњеће коже, без рукава и са округлим изрезом око врата. Он има разрез на левом рамену, на коме се закопчава са три кожна дугмета и три петље. Део прслука на коме се налазе дугмади и петље појачан је опшивачем од ире, док је на десном рамену начињен само рамењак (саставак). Предњи и задњи део пршњака правили су се у полукружном облику. Ивице су му опшиване жутом иром. Око врата, са предње стране украшаван је различитим флоралним елементима израђеним од разнобојне вунице. Женски пршњак је за разлику од мушког струкиран, односно од струка наниже има уметнуте укладице, а осим тога богатије је украшаван. Било је уобичајено да украс женских крзнених прслука чине флорални мотиви на леђима. *Јелек* је представљао посебну врсту *ћурчијских* производа, веома сличан прслуку или пршњаку, испод кога се облачио. Он је сасвим кратак у односу на поменуте сличне врсте, а често је украшаван огледалцима и разнобојном кожом. Уколико је био дужи називан је *лејршанац*.

Кожне чакшире су релативно новијег датума у односу на горе побројане *ћурчијске* производе. Прављене су од овчије или јагњеће коже. За њихову израду, обично су коришћене две коже, најчешће смеђе боје, чији је вунени део био окренут ка унутрашњој страни. Имале су уске ногавице, са разрезима између 10 и 15 цм на спољашњем делу због лакшег облачења. Чакшире су у горњем делу и спреда кројене на „растеж“, док им је горњи руб био савијен на унутрашњу страну и зашивен, тако да се кроз савијени део

могао провући каиш, којим су стезане око појаса. Оне су се закопчавале на залиске. Свака ногавица је састављена од две укладице. Цепови су постављани спреда или са стране, а око њих су се налазили флорални орнаменти, израђени од ире.

Шубара је представљала одевни предмет који је служио за заштиту главе од хладноће. Најчешће је израђиван од црне јагњеће коже, са вуном окренутом споља. Израђиване су и шубаре са врло кратком крзеном поставом. Поред црних израђиване су беле и шарене капе за младиће.

Капа је имала исту намену као и шубара, а прављена је од астрагана.

Рукавице су представљале саставни део зимске народне ношње, чија је основна намена била заштита руку од хладноће. Прављене су рукавице за целу шаку, као и оне са одвојеним палцем, код нас познатије као рукавице са једним прстом.³¹

Орнаменти на ћурчијским производима били су бројни и разноврсни. Од полне припадности, узраста и друштвеног статуса корисника ћурчијских производа, зависила је врста орнамената који су их красили. Они су најпре исцртавани мастилом, а затим испуњавани вуницом и кожом. Најважнији орнаменти су били:

Момачка или *девојачка грана* је представљала флорални орнамент, како се из његовог имена да наслутити, у облику гране, који је служио за украшавање мушких и женских одевних предмета;

Велики венци су представљали кружни орнамент на леђима кожуха, који чине цртежи перца, цветова, лала или ружа;

Фиојока је централни леђни орнамент који полази одмах испод врата кожних одевних предмета. Сачињавао га је велики број малих цветова који су чинили један централни;

Велико срце је представљало украс који се налазио на грудњацима. Чиниле су га две састављене гране рузмарина и већи број цветова;

Кланчеви су употребљавани као орнамент у облику срца са украсима у облику лишћа, а коришћени су приликом израде кожуха;

Зайерци су представљали украс кожних одевних предмета, начињен од малих кожних листића.

Наведене чињенице говоре о значајној друштвеној улози занатлија на подручју данашњег Новог Сада, па и читаве Војводине. Њихове привредне активности и друштвена организација

прекинуте су једино у време бурних друштвених превирања током 1848. и 1849. године.

Појава, развој и полет нових производних снага, насталих убрзаним развојем индустрије у Аустро-угарској монархији, довео је до укидања цеховске организације. Овакав облик удруживања занатлија нестао је тридесет година након укидања феудализма у монархији, тачније до 1872. године, када је донета уредба о њиховом укидању. Наиме, раздобље од револуције до укидање цеховске организације одликује се покушајем државе да реорганизује цеховска правила и да их на тај начин прилагоди карактеру нових привредних и политичких прилика, дајући већу самосталност занатлијама (Уредба о престојавању цеховских правила). Занатски патент из 1859. године представљао је завршни ударац цеховској организацији. Њиме је одузето право цехова да самостално издају занатска писма, а исто је прешло у надлежност власти. Истим патентом предвиђено је удруживање сродних заната у задруге. Царинска унија између Аустрије и Угарске омогућила је аустријској индустрији да неометано и без озбиљне конкуренције пласира своје производе по Угарској, а самим тим и на подручју данашње Војводине. Потискивању заната од стране индустрије, на тим просторима у знатној мери је допринело успостављање паробродског саобраћаја на Дунаву 1834. и на Тиси 1844. године, као и успостављање железничког саобраћаја на прузи Сегедин–Темишвар–Вршац–Базјаш 1856–1858. године.

Са преласком на робно-новчане односе и упоредо са развојем индустрије и трговине, у одевању градског, па чак и сеоског, становништва све више се користе фабрички производи, што их због ниже цене чини приступачнијим од одевних предмета занатске израде. Осим тога, у два наврата током прошлог века, ратни трошкови и послератне прилике су нанеле огромне тешкоће занатству у Новом Саду.

Такво стање задржало се све до половине 20. века, када је услед наглог развоја индустрије и технике дошло до масовне појаве јефтине фабричке робе, која је готово потпуно потиснула занатске производе из свакодневне употребе. Занатска мануелна производња није могла да се одупре продору механизоване (демануелизоване и интелектуализоване) индустријске производње, тако

да је дошло до њеног опадања. Поменуте чињенице представљају главне узроке свођења на минимум или нестанка некада веома цењених занатских грана, а међу њима и ћурчијског заната, како у Војводини, тако и у Новом Саду.

Многе занатлије остаће упамћене као истакнуте историјске, културне, политичке и економ-

ске фигуре свога доба, иза којих су остали бројни добровољни прилози, коришћени за подизање културно-историјских споменика, васпитно-образовних установа, док су неки од њих остали упамћени као мецене значајних уметника. Њихов допринос привредном и културном узлету Новог Сада оставио је дубоке трагове у историји овог града.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Настојећи да утврди основне разлоге формирања насеља на подручју данашњег Новог Сада, Мелхиор Ердужељи указује на чињеницу да је у периоду римске доминације целокупан простор између Илока и Сланкамена био прекривен низом римских војних утврђења у којима, и око којих се на самој обали Дунава, одвијала веома жива трговина. М. Ердужељи, *Историја Новог Сада*, Општинство слободне краљевске вароши Новог Сада, Нови Сад 1894, 23.
- ² Поменути документ представља даровно писмо Беле IV цистерцитској опатији, основаној у подножју петроварадинског брега 1235. године. Из њега се сазнаје да је велики део данашњег атара Новог Сада припадао опатији која се налазила на сремској страни Дунава. М. Ердужељи, *Историја Новог Сада*, 39–40.
- ³ Међу тим селима посебно се истицало сеоско насеље под називом Стари Петроварадин, смештено на бачкој страни Дунава. Исти, 47.
- ⁴ Исти, 136–140.
- ⁵ Ову одлуку потврђује Краљевска диплома издата 01. 02. 1748. године, којом ово насеље добија латински назив Неопланта, што у преводу на српски језик значи Нови Сад. Исти, 165.
- ⁶ Исти, 168–171.
- ⁷ Систем цехова представља скупину удружења која су својим привредним, социјалним и религијским аспектима устројства била прилагођена сталешком уређењу феудалне државе. Цеховски систем настао је као резултат посебног положаја занатлија у средњовековним градовима. Први облици цеховске организације на јужнословенским просторима су еснафи столара и златара, устројени у Дубровнику током 13–14. века. В. Стајић, *Привреда Новог Сада*, Нови Сад 1941, 212.
- ⁸ Р. Веселиновић, *Развитак и животи српских еснафа у Војводини од 16. века до укидања 1872. године*, Глас Матице српске, серија друштвених наука, свеска 11, Нови Сад 1955, 3.
- ⁹ Р. Веселиновић, *Развитак и животи српских еснафа у Војводини*, 4.
- ¹⁰ О. Узунчаршли, *Земља и народ у Анадолији у 14. и 15. веку*, Прилози оријенталног института у Сарајеву, књига I, Сарајево, 1950, 170.
- ¹¹ Д. Витаковић, *Споменици из будимског и пешићанског архива*, књига VI, Београд, 1875.
- ¹² Р. Веселиновић, *Развитак и животи српских еснафа у Војводини*, 5.
- ¹³ Исти, 6.
- ¹⁴ В. Стајић, *Привреда Новог Сада*, Нови Сад 1941, 214.
- ¹⁵ В. Стајић сматра да је узрок те појаве настојање Марије Терезије да увећа број занатлија римокатоличке конфесије на колонизованим подручјима. Исти, 216.
- ¹⁶ М. Ердужељи, *Историја Новог Сада*, 302–303.
- ¹⁷ Исти, 294.
- ¹⁸ Еснафска правила за Петроварадин, Земун, Карловце, Буковац, Митровицу, Брод, Стару и Нову Градишку издата су 1768. године. Р. Веселиновић, *Развитак и животи српских еснафа у Војводини*, 5.
- ¹⁹ Исти, 10.
- ²⁰ Исти, 11.
- ²¹ Б. Раденковић, *Алаш старих новосадских заната*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 1979, 4.
- ²² Б. Раденковић, *Алаш старих новосадских заната*, 5.
- ²³ В. Стајић, *Привреда Новог Сада*, 182.

- ²⁴ Б. Раденковић, *Алати старих новосадских заната*, 7.
- ²⁵ В. Стајић, *Привреда Новог Сада*, 199.
- ²⁶ Види: М. Бошковић, *Развој ћурћујског заната у Срему*, Рад Војвођанских музеја, 6, 1957, 97–104; Р. Николић, *Шајкашка народна ношња*, Народне ношње Војводине, Матица српска, Нови Сад 1953, 102.
- ²⁷ М. Бошковић, *Развој ћурћујског заната у Срему*, 1957, 97.
- ²⁸ Исто, 102.
- ²⁹ Исто
- ³⁰ Видети: Исто, 102–104; Р. Николић, *Шајкашка народна ношња*, 59.
- ³¹ Р. Веселиновић, *Развићак и животи српских еснафа у Војводини*, 7–8.

Aleksandar Krel

THE DEVELOPMENT OF FURRIER CRAFT WITHIN GUILD ORGANIZATION IN NOVI SAD

Petrovaradin trench, the settlement founded primarily for the defending of Petrovaradin fortress, as the time passed, became an important trade, craft and cultural center of Backo-Bodroќka district office, and later on the entire today's Vojvodina. Special contribution to its prosperity was quite developed guild organization, formed in the thirteenth century. The guild organization had its full peak in the second half of the eighteenth century. One of the most distinguished artisans within the guild organization were furriers. They, at that time, with their clothing items, supplied not only the inhabitants of the town, but also the inhabitants of the surrounding villages, which was reflected onto the strengthening of their artisan organization. This craft was widely spread among the Serbs in nowadays Novi Sad. The furriers developed and worked out the process of manufacturing leather and producing numerous clothing items going into the slightest details, that was not only convenient for doing certain activities, for they provided their owners perfect protection from climate factors, but they also, according to the way of decorating, were revealing something about their social-economic status, sex and ethnic identity. In spite of the fact that a large number of artisans, among them furriers, gave immeasurable contribution both to economic and cultural takeoff of Novi sad, leaving deep traces in the history of this settlement, the guild organization, as well as the furrier craft, could not resist the sudden development of industry and technique. Their rapid development caused the mass production of cheap goods made in factories, so that in the following decades, there is complete pushing into the background the handicraft products from everyday usage, which had for the result the disappearing of great number of crafts, and among them the furriers, as well.

